

- Öncə Azərbaycan dilinin müasir vəziyyəti haqqında söhbət açardız. Bir əsr sonra Azərbaycan dilinin inkişafını necə şərh edərdiz?

- Bildiyimiz kimi Azərbaycan dili Azərbaycan Respublikasının rəsmi dövlət dilidir. Azərbaycan dilinin inkişafı dövlət səviyyəsində həyata keçirilir. Yəni dövlətçiliyin əsas atributlarından biri kimi Azərbaycan dilinin qorunması təmin olunur. Bu baxımdan müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı istiqamətində bir sıra sərəncamlar verilib, Dövlət proqramları qəbul edilib. Həmin Dövlət proqramlarından irəli gələn məsələlərdən biri də Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişafını qorumaq və saflığını təmin etməkdir. Bu istiqamətdə həm nəzəri, həm də praktik işlər görülür. Azərbaycan dilinin hal-hazırda saflığının qorunması üçün 2012-ci ildə Prezident İlham Əliyev tərəfindən "Qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun olaraq Azərbaycan dilinin və dilçiliyinin" inkişafı haqqında sərəncam imzalanıb. Sərəncamda xüsusi ilə qeyd edilib ki, ölkədə termin yaradıcılığı prosesinin təmin edilməsi və koordinasiyası üçün Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyası yaradılıb. Müasir dövrdə Terminologiya Komissiyasının əsas vəzifəsi Azərbaycan dilini inkişaf etdirməkdir. Bildiyimiz kimi elmi, publisistik və digər üslublar inkişaf edir. Terminologiya Komissiyasının əsas məqsədi elmi üslubun inkişaf etdirilməsindən ibarətdir. Bu gün fizika, riyaziyyat, kimya və s. elm

çalışan ziyalılar bu gün söz qıtlığından şikayət etmirlər. Dilimiz ən mürəkkəb və çətin fikirləri ifadə etməyə qadir olan dildir. Təbii ki, dilin inkişafını həmişə tənzimləmək lazımdır. Bugünkü dilimizi qənaətbəxş hesab etmək olar. Dilin inkişafını təmin etmək üzərində düşən ən mühüm vəzifədir. Bu baxımdan Azərbaycan dilinin qorunması, inkişafının təmin edilməsi dövlət səviyyəsində həyata keçirilir. Müxtəlif komissiyalarda, təşkilatlarda dilin saflığını qorumaq mühüm vəzifədir. Oktyabrın 6-da BMM-də "Azərbaycan ədəbi dilinin qorunmasında və inkişafında KİV-in rolu" mövzusunda konfrans keçirildi. Bu konfransda KİV-lərin üzərinə çox mühüm vəzifələr qoyuldu. Xüsusi şəkildə qeyd edildi ki, alınmalar dilimizdə daha çox işlədilir və bunların qarşılığı yaradılmalıdır.

- Bu yaxınlarda Terminologiya Komissiyasının alınmaları əvəzləyən sözləri ictimaiyyətə təqdim elədi. Bəzi insanlar bu əvəzləyici sözləri qəbul edirsə, bəziləri həmin sözlərlə razılaşırlar. Elə alınmalar var ki, cəmiyyətin özü bunu yeniləri ilə əvəzləmək istəyir. Bu baxımdan cəmiyyət üzvlərinin təkliflərinə baxılacaq bir struktur Terminologiya Komissiyasının nəzdində yaradılıb?

- Əlbəttə. Terminologiya Komissiyası nəzdində "www.terminolo-

giya.org" saytımız var. Cəmiyyət üzvləri təkliflərini həmin ünvana göndərə bilərlər. Mətbuata verdiyimiz sözlər qəbul olunan sözlər yox, təklif edilən sözlərdir. Bir sözlə müzakirə xarakterli təklifdir. Burada hər kəsin fikirləri nəzərə alınacaq. Həmin sözlər mətbuatda daha çox işlənən sözlərdir. Təklif olunan sözlərin bəzilərinin qarşılığı 5-6 ildir alınma ilə yanaşı işlənir. Məsələn; "mesaj-ismaric", kserokopiya-surətçixarma, üzçixarma. Bu sözlərin dildə işlək vəziyyətdə düşməsi üçün müəyyən bir proses gedir. Prosesi dilin özü tənzimləyir. Məhz bu sözlər paralel işlənir. Söz yaradıcılığı həmişə davam edən prosesdir. Təklif olunan sözlərdən "proqnoz" sözünün qarşılığı olan "öncəgörmə" şəxsən məni də qane etmir. Fikrimcə proqnoz daha geniş məzmunludur. Bu təklif olaraq verilib. Həmin təklifi də saytda müzakirə olunsun deyə vermişik. Müzakirədən sonra daha çox qəbul olu-

nan sözlər toplanaraq saytda yenidən veriləcək və lüğətlərdə dərc olunacaq. Əvəzləyici sözləri Komissiya birdən-birə qəbul edə bilməz. Komissiya sadəcə təklif edir.

- Müasir dövrdə Azərbaycan mətbuatında dilin normaları hansı səviyyədə qorunur?

- Bu gün bizi qane etməyən məsələlərdən biri də, dilin leksikasının alınmalar hesabına ağırlaşmasıdır. Dilimizin daxili imkanları çox zəngindir. Daxili imkanların hesabına çoxlu yeni sözlər yaradılmalıdır. Hər bir ziyalının özünün təfəkkür təzi və hər bir mətbuatın öz ideyası var. Bu baxımdan dilin qorunmasında onların da üzərinə məsuliyyət düşür. Hansı sözlərin daha çox işlək qazanması ədəbi dil normaları səviyyəsində həyata keçirilir. Mətbuat dil normalarını qoruyanda ədəbi dil normalarının səviyyələrini nəzərə almalıdır. KİV-lər xalqın maariflənməsinə xidmət edir və buna gö-

Dilin inkişafını təmin etmək

sahələrinin təsiri ilə dilimizə çoxlu alınmalar daxil olur. Alınmaların qarşılığını yaradaraq dilin inkişaf qanunlarını qorumaq çox mühüm istiqamətlərdən biridir. Bu məqsədlə Terminologiya Komissiyasının nəzdində müxtəlif şöbə və bölmələr fəaliyyət göstərir. Bu şöbə və bölmələrin əsas məqsədi terminoloji lüğətləri müzakirə edərək alınmaların qarşılığını ifadə etməkdir.

Günümüzdə alınmaların qarşısını alaraq Azərbaycan dilinin elmi dil səviyyəsini inkişaf etdirmək lazımdır. Bununla bağlı müstəqillik illərində 115 terminoloji lüğət nəşr olunub. Bizim elmi üslubumuzda hal-hazırda problemlər davamlı olaraq mövcuddur. Buna səbəb elmin, texnikanın inkişafı ilə bağlı olaraq yeni-yeni sözlərin yaranmasıdır. Bu proses isə həmişə gədən bir prosesdir. Qeyd edim ki, bu proses isə həmişə yüksək səviyyədə idarə olunur. Müxtəlif elm sahələrində

rə də yazılar aydın, səlis dildə yazılmalıdır. Ancaq təəssüflə qeyd etmək istəyirəm ki, mətbuatda, televiziya, radioda bu normalar tam qorunmur. Bizi narahat edən bir məsələ də məişətdə də alınmaların çox işlənməsinin qarşısının alınmasıdır. Ancaq beynəlmiləl terminlər bir neçə dillərdə işlədilir biz onları olduğu kimi qəbul edirik. Bu beynəlxalq səviyyədə dilin inkişafını təmin etmək üçün atılan mühüm bir addımdır. Biz beynəlxalq terminlərdən yox, məişətimizə daxil olan alınmalardan danışırıq.

- Uzun müddət Azərbaycan dili ərəb-fars mənşəli sözlərin təsiri altında olub. XIX-XX əsrlərdə isə dilimizə rus mənşəli sözlər daxil olmağa başlayıb. Bu gün isə ingilis dilinə məxsus sözlər Azərbaycan dilinə daxil olur. Azərbaycan dili tarixdə öz saflığını necə qoruyub?

- Bu təbii bir prosesdir. Dünyada olan dillər heç bir dildən ayrılıb inki-

şaf edə bilməz. İngilis dilinin tərkib hissəsinə baxanda onun 60% alınmalardan ibarətdir. Çünki dünyəvi elmlərin inkişafı, ictimai-siyasi həyat və diplomatik əlaqələr var. Buna görə də dilimizə müxtəlif mənşəli sözlər daxil olur. Bunun nizamlanması prosesi də mövcuddur. XX əsrin birinci rübünə kimi ərəb-fars mənşəli sözlər dilimizdə daha çox üstünlük təşkil edib. Həmin dövrün ziyalıların ən böyük xidmətlərindən biri ondan ibarət olub ki, bu alınmaları dilimizdən qarşılığını yaratmağa başladılar. Əsrin ziyalıların köməyi ilə ərəb-fars mənşəli sözlərə qarşı çox böyük mübarizə başladı. Ancaq bütün ərəb-fars mənşəli sözlər dildən çıxarılmadı. Həmin sözlər dilimizin qrammatikasına təsir edirdi. Birinci Türkoloji Qurultayda bunlar ciddi müzakirə olundu. Sonra rus mənşəli sözlər dilimizə daxil olmağa başlayıb. Vaxtı ilə məişətdə rus sözləri üstünlük təşkil edirdi. İndi isə ingilis sözləri bu üstünlüyü ələ alıb. Bu sözlər də Azərbaycan dilinə təsir edə bilməz. Çünki Azərbaycan dilinin çox möhkəm, sabit qrammatikası var. Bu ancaq leksik səviyyədədir. Müəyyən sözlər var ki, müəyyən vaxt işlənərək sonra dilimizdən çıxır. Dilin inkişafından danışanda birinci növbədə onun leksikasını inkişaf etdirmək lazımdır. Alınmaların müəyyən hissəsi arxaikləşir, müəyyən hissəsi dildən çıxır və ya müəyyən hissəsi dilin daxili hesabına əvəzlənir. Beləcə dilin saflığı qorunur. Biz dilimizin məhv olmasından danışa bilmərik. Dilimiz çox sabit qrammatikaya və qədim tarixə malik olan dildir. Sadəcə dilin tənzimlənməsini və gələcək inkişafını təmin etməliyik ki, gələcək nəsillərə saf şəkildə çata bilsin.

- Dil canlı bir orqanizmdir və hər zaman inkişafdadır. Alınmaların təsiri ilə dilin ümumi qanunauyğunluğunda hansı yeniliklər var?

- Alınmalar dilimizə qəbul olarkən orfoqrafiya qaydaları qorunur. Orfoqrafiya kitabının ilk səhifələrində sözlərin düzgün yazılışı qaydaları dərc olunub. Bütün alınmalar və əvəzlənən sözlər həmin normalara uyğunlaşdırılır. Buna görə də mənimsəmə prosesləri əsas götürülür. Dilimizdə orfoqrafiya qaydaları əsasən tələffüzə əsaslanır. Beləcə alınmalar tələffüzə uyğunlaşdırılaraq orfoqrafiyası müəyyənləşir. Orfoqrafiya lüğətində fonetik, morfoloji və tarixi ənənəvi prinsiplər əsas götürülüb.

- Yaşadığımız coğrafiyada qonşu xalqlarla sıx ünsiyyətdə olmuşuq. Maraqlıdır ki, dilimizdən qonşu dillərə sözlər keçib və onlar bu gün elmi baxımdan tədqiq edilirmi?

- Bu sahədə çox mühüm işlər aparılır. Məsələn; "Rus dilində türkizmlər" mövzusunda namizədlik və doktorluq işləri müdafiə olunur. Həmçinin erməni, gürcü dillərində müasir və tarixi istiqamətlərdə türkizmlər mövzusunda tədqiqatlar aparılır.

- Günümüzdə Azərbaycan dili və türk dilləri arasında olan bağlılıq hansı səviyyədədir?

- Artıq Astana şəhərində Türk Akademiyasında bu istiqamətdə işlər aparılır. Azərbaycan-qazax-özbək-türkmən dilləri ilə bağlı bizdə dörd dildə terminoloji lüğət hazırlanır. Bu lüğətlər dilləri olduqca yaxınlaşdırır. Bununla bağlı çox mühüm işlər görül- məlidir.

**Müsahibəni apardı:
Mahmud Əyyub**